

ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА В. ЛИПИНСЬКОГО: КОЗАЦЬКА ГЕРОЇКА В ОБҐРУНТУВАННІ ДЕРЖАВНОЇ МОДЕЛІ ГЕТЬМАНАТУ

У статті піддано аналізу історичну спадщину В'ячеслава Липинського, в якій він аналізує взаємини різних прошарків суспільства в добу Української козацької держави періоду Богдана Хмельницького, обґрунтовує можливість і необхідність використання козацької героїки у побудові нової гетьманської держави у ХХ ст. Звернуто увагу на природу гетьманської влади в II половині XVII ст., узагальнення досвіду її діяльності В. Липинським. Проаналізовано його бачення у використанні козацької героїки задля становлення Української держави та захисту надбань Української національної революції.

Ключові слова: В'ячеслав Липинський, Гетьманщина, консервативно-монархічний рух, Гетьманат, козацька держава.

Постановка проблеми та її актуальність. Аналіз ситуації, в яку сьогодні потрапила Українська держава, спонукає до пошуку аналогій в історичному минулому українського народу. Адже сьогодні вже достеменно відомо, що впродовж двох останніх років, які передували Революції гідності, командування Збройних Сил України, за згоди вищого керівництва держави, здійснювало підміну засад героїко-патріотичного виховання військовослужбовців. Замість популяризації здобутків лицарства козацької доби впроваджувалися елементи героїки Червоної Армії під час Другої світової війни.

Наслідки схожої роботи східного сусіда простежуються у збройному протистоянні на Сході України. Там у 2014 р. терористами масово використовувалися «георгіївські стрічки», пропагандистська риторика антинаціонального, антиукраїнського спрямування, заклики до «збереження і примноження здобутого дідами». На превеликий жаль, ці гасла знаходили

Дем'янюк Олександр Йосипович, доктор історичних наук, доцент, професор кафедри соціально-гуманітарних наук та суспільних відносин Луцького інституту розвитку людини університету «Україна».

© Дем'янюк О.Й., 2015

немало прихильників. Що ж до новітнього козацтва, яке ще кілька років тому помпезно-показово розвивалося на усіх теренах України, то новопризначені козацькі генерали і полковники не поспішають боротися за ньеньку-Україну.

Трохи менше як сто років тому відомий український громадсько-політичний діяч Вячеслав Казимирович Липинський намагався героїзувати козацьке минуле українського народу, створити легенду, побудовану на кращих традиціях козацького лицарства, навколо якої мала би згуртуватися українська нація задля побудови і захисту української державності.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. У вітчизняній історіографії історико-філософська, публіцистична та епістолярна спадщина В. Липинського неодноразово ставала предметом наукових дискурсів. Серед її дослідників згадаємо Т. Осташко, Ю. Терещенка, Я. Пеленського, Я. Грицака, І. Передерій. Одначе обраний нами ракурс вивчення спадщини В. Липинського ще жодного разу не ставав предметом окремого дослідження.

Мета та завдання дослідження. Спробуємо проаналізувати основні думки В. Липинського щодо козацької доби, подій періоду Національно-визвольних змагань під проводом Б. Хмельницького, його бачення у використанні козацької героїки задля становлення Української держави та захисту надбань Української національної революції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед зазначимо, що В. Липинський не одразу став палким прибічником і популяризатором героїчного козацького минулого серед українського суспільства. Хоча достеменно відомо, що ще до початку Першої світової війни він утвердився в думці, що Українська держава повинна бути національною і незалежною. Незалежно від конституційної форми він вважав, що вона має бути заснована на демократичних засадах. В. Липинський був переконаний, що без держави немає нації, а є лише народ в його етнічному значенні [1, с. 140].

Так само зазначимо, що В. Липинський не відразу став проповідником консервативної течії українського державницького руху, а на позиції елітарної концепції розвитку держави переходив поступово. Вважав, що має

сформуватися певний клас, який зможе організувати навколо себе населення держави для майбутнього її розвитку. У тогочасних умовах, коли українські землі здебільшого входили до складу Російської імперії, а більшість сфер суспільного життя українців перебувало під гнітом царату, майбутній державний діяч розглядав питання повернення в Україну його еліти. Майбутня українська еліта мала стати не лише державною, а й національною, з високим ступенем самосвідомості та самокультури.

Ще до початку Першої світової війни В. Липинський визначає своє ставлення до держави та її еліти у працях «Станіслав-Михайло Кричевський: Участь шляхти у великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького» і «Два моменти з історії України: 1) На вершині могутності; 2) На переломі».

Перша світова війна, а згодом національна революція в Україні внесли корективи до державницьких поглядів В. Липинського. У ході військово-політичних подій 1917 р. В. Липинський щораз більше тяжіє до монархічної форми правління, обмеженої демократичними інституціями. Така позиція політика ґрунтувалася на сприйнятті тогочасних суспільно-політичних подій, які межують з анархією та занепадом державницької ідеї, як таких, що потребують сильного державницького керування.

Поштовхом до появи протиріч між представниками українського уряду і політиком стали події навколо українізованої ним військової частини в Полтаві. Генеральний секретаріат військових справ висловив йому недовіру як дворянинові, що призвело до розчарування В. Липинського в українській революційній демократії. Він визначав її як незрілу до державного будівництва [2, с. 1292].

Тому у 1917 р. він стає одним із організаторів Української демократично-хліборобської партії (УДХП), програма якої передбачала досягнення політичної самостійності України, формування провідної верстви з державницькою свідомістю. Схожість у поглядах на процес державного будівництва УДХП і «Української народної громади» П. Скоропадського привела до формування опозиційної до УЦР військово-політичної сили, яка у квітні 1918 р. прийшла до влади в Україні.

З цього періоду і до самої смерті В. Липинський розвивав національну ідею монархізму, патріотизму та елітаризму.

Уже пізніше, в еміграції, вчений завершує перероблену, переосмислену і виважену на результатах Української революції 1917–1921 рр. працю «Україна на переломі. 1657–1659: Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті». Тут В. Липинський аналізує досвід невдалої боротьби за власну державу козацтва під орудою Б. Хмельницького. Звісно, що праця писалася під впливом переживань автора, під впливом його політичного досвіду, набутого під час революційної доби. Він намагався на прикладі минулого проаналізувати помилки сучасного йому часу, намагався запропонувати правильний шлях для здобуття державної незалежності.

Готуючи працю до друку, В. Липинський зауважив, що цю частину його проекту «Історії України», подано у дещо іншому історіографічному вимірі. У центрі уваги діяльність Б. Хмельницького задля з'ясування у «який спосіб зумів він, досі один-єдиний, запрягти всю велику, перед тим роз'єднану, здеморалізовану, розбиту націю українську до спільної праці національної, до побудови власної держави?» [3, с. XXV].

Окрім думки щодо козацького минулого українського народу зустрічаються у ще одній потужній історико-філософській праці «Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму». Зокрема там знаходимо, що гетьманщина після Б. Хмельницького намагалася бути «формою державного незалежного існування Української нації» [7, с. 93].

Окрім проблеми побудови Української козацької держави, В. Липинський розглядав роль козацької еліти і гетьмана Б. Хмельницького у становленні козацької державності – від фактичної автономії до майже повної незалежності. Він вибудовує початки козацької героїки з періоду, коли «в очах Поляків Хмельницький був все ще тільки «збунтованим рабом» [4, с. 53].

Аналізуючи досвід козацької епохи, монархічні й абсолютистські задуми гетьмана, В. Липинський вибудовує власну теорію гетьманату, засновану на династично-ділчичних засадах зі становою репрезентацією [1, с. 140]. На його

думку, гетьманське правління найоптимальніше підходить для врегулювання взаємин між різними групами тогочасного українського суспільства.

Майбутня українська держава, за В. Липинським, – незалежна дідичного (спадкового) характеру, з обов'язковою передачею успадкованої гетьманської влади. Гетьман уособлює державу і є своєрідним «національним прапором», найвищим символом держави. Гетьманська влада спирається на традиції, започатковані ще Б. Хмельницьким. Вчений був переконаний, що «ідея дідичного гетьманства у тій чи іншій формі була постійним компонентом політичної свідомості часів козацької державності і стала українською традиційною духовною даністю» [6, с. 488].

Прославляючи гетьмана Б. Хмельницького як одного з найвидатніших державних діячів в історії України з огляду на його політичні, військові та організаторські здібності, В. Липинський створив довкола його особистості міф великої людини. Раніше щось подібне він зробив стосовно козацького полковника С. Кричевського [1, с. 141].

Фактично В. Липинський переконавав читача у прогресивності державної моделі, яку наприкінці свого правління створив Б. Хмельницький, пройшовши шлях від козацького автономізму до незалежної держави у формі спадкового гетьманату. Українське самодержавство доби Б. Хмельницького дослідник кваліфікував як зародок конституційної монархії, що згодом стала провідною політичною системою Західної Європи [5, с. 112].

Окрім виборності гетьмана, Б. Хмельницький наприкінці свого життя мав намір усунути залежність від чужих держав, насамперед Московії. Професор Ю. Терещенко вважає, що «він прагнув надати гетьманській владі нового змісту, перетворити її в інститут спадкової влади і, встановивши союз зі Швецією, вийти з-під залежності від російського царя» [6, с. 485]. Сам же В. Липинський вважав, що «Гетьман Хмельницький не був рабом. Його велика душа мала всі дані зрозуміти, що треба розтрошити державу, в котрій його народ і він сам не міг стати рівноправним і рівновартним паном...» [4, с. 54].

Цілком виваженою і аргументованою видається оцінка В. Липинським Переяславської угоди та Березневих статей.

Вона корелює з його баченням державної моделі Б. Хмельницького – незалежна козацька держава. Тому вчений зауважив: «раз Богдан Хмельницький не підіймав повстання проти Польщі во ім'я і в намірі прилучення України до Москви, то ясно, що його умова з Московією в р. 1654-ім була таким самим випадковим союзом, зверненим проти Польщі й заключеним для визволення з під Польщі, яким були всі його попередні такі-ж самі союзи з Кримом, а перш за все з Туреччиною» [4, с. 59].

Навколо гетьмана об'єднується вся Україна, і його існування дає можливість співпрацювати в ім'я добробуту держави різним політичним угрупованням. «При монархії, – зазначає вчений, – найвище місце репрезентації держави зайняте раз і назавжди гетьманом. Ніхто з монархістів на це найвище місце претендувати не може. Тому кожен скеровує свою увагу ... щоб вище місце здобути найкращим виконанням покладених на нього обов'язків» [7, с. 137].

Відстоюючи монархічну форму правління, політик послідовно розвивав ідею інституту гетьманства. За відправну точку ним було взято необхідність емоційного поштовху та історичних традицій, іншими словами – наявність національної легенди. Такі національні міфи переважно мають історичний характер, акцентують увагу на певні героїчні моменти в історії народу [8, с. 23].

Разом з тим В. Липинський відстоював національну ідею, яка, по-суті, перегукувалася з іншими складовими його вчення – «нацією» та «національною елітою». Він надавав національній ідеї провідне місце у побудові держави, визначав її об'єднуючим фактором українського суспільства. Переймаючись незадовільним станом розвитку української нації, мислитель зауважував: «Нація наша роз'єднана політично, ідейно й культурно. Щоб не загинути на віки вона мусить сотворити свою державу, свою одну національну державну ідею таку, яку в формі національно-державної незалежності мають Москалі, Поляки, Чехи, Угри, не кажучи вже про всі інші великі культурні нації, – й одну національну культуру таку, що об'єднує кожную націю на цілім світі в одно тіло» [7, с. 43-44].

Для України легендою була історія українського козацтва, а відтак і гетьманства. Аналізуючи історичну ретроспективу інституту гетьманства, В. Липинський прийшов до висновку

про шкідливість для ефективного розвитку країни виборності та залежності від іноземних держав.

Визначаючи особу, яка може і повинна стати на чолі держави-монархії, Гетьманської держави, В. Липинський зазначає, що «коли вся сила Гетьманства, все його величне, творче, динамічне значіння для Нації лежить в творчій силі того образу нашої державно-національної традиції, який воно собою для цілої Нації виражає, то носителем цієї традиції, Гетьманом України, може бути тільки той, хто на підставі традиційного дідичного права ту традицію персоніфікує. Гетьманом України може бути тільки нащадок гетьманського, зв'язаного з нашою державно-національною традицією роду» [7, с. 95; 10, с. 163]. Як виняток мислитель передбачав наступне: «І тільки тоді, коли-б ні один з наших Гетьманських родів не оказався до Гетьманства здатний, могла-би бути мова про покликання якоїсь чужої династії, зв'язаної тільки посередно з традицією нашого національно-державного життя» [7, с. 95].

Тому він продовжує відстоювати особу П. Скоропадського в якості єдиного можливого претендента на роль гетьмана й зазначає, що лише він «удержався до сьогоднішнього дня на відповідній висоті; тільки йому одному Бог дав стільки мужності і сили, щоб в 1918 р. нашу державну, і свою Родову, гетьманську традицію відновити» [9, с. 54].

Обґрунтовуючи необхідність існування в державі національної еліти, вчений спирався на досвід роботи гетьмана Б. Хмельницького з різними тогочасними елітами – православним духовенством, Військом Запорозьким, православною і непокозаченою шляхтою. Розбудова козацької держави Б. Хмельницького опиралася на інституційну модель Запорозької Січі з традиційно-козацьким полково-сотенним устроєм і великою мірою – на представників національної аристократії.

Поглиблюючи аналіз взаємин еліти козацької доби і гетьмана Б. Хмельницького, В. Липинський констатує важливу роль православного духовенства у посередництві між козацькою верхівкою на чолі з гетьманом і українською шляхтою, яка робила свій вибір на користь козацької державності. Щоправда, на початковому етапі визвольної війни православна шляхта, в якій «найбільше державні традиції

українські задержалися, клас, який найбільше був у сепаратизмі державним заінтересований і без якого держава українська не могла бути збудована» [11, с. 43], не підтримала козацько-селянського виступу. Вона усе ще намагалася залишитися при Речі Посполитій, бо була налякана «недержавним характером українського козацького повстання» [11, с. 43]. Лише коли повстання набуло чітких рис боротьби за власну державність православна шляхта почала підтримувати загальноукраїнський виступ й стала складовою нової національної еліти.

Розгортання національно-визвольної війни привело до ліквідації польської магнатсько-шляхетської системи панування в Україні й виокремлення власної національної еліти, яка складалася фактично з усіх прошарків православного населення. Наслідком міркувань В. Липинського стає твердження, що саме еліта (нова українська аристократія) має виконувати головну державотворчу роль. Для цього вона має бути наділеною ознаками політичної еліти – матеріальною силою, моральним авторитетом, національною пам'яттю, свідомою волею, інтелігентністю, емоційністю та організацією [7, с. 189–190].

Аналізуючи структуру новостворюваної національної еліти, вчений вважає, що її фундамент склала козацька старшина, яка утворилася з реєстрового і січового козацтва. Ще однією частиною нової еліти стала православна шляхта, про яку вже йшла мова вище. Саме вона, приєднуючись до повстання, жертвувала своїм становищем у католицькій Речі Посполитій та ризикувала позбавитися не лише своїх статків, але й статусу.

Мало того, саме цей стан невдовзі став домінуючим у національній еліті доби Б. Хмельницького. В. Липинський характеризував цей процес таким чином: «Тільки спираючись на городову, осідлу хліборобську Україну, зміг Гетьман приборкати анархічне низове Запоріжжя і вірною та певною старшиною його обсадити» [11, с. 56].

Ще однією проблемою, яку вдалося вирішити гетьману Б. Хмельницькому на шляху до консолідації українського суспільства, стало залучення до державотворчого процесу непокозаченої української шляхти. «Першою стала на шлях повного розриву з Річпосполитою та непокозачена

шляхта українська, яка жила у воєводствах Київським, Чернігівським і Брацлавським, на території зайнятій Військом Запорозьким, де почала формуватись нова українська державність» [11, с. 62].

Тому, вважав В. Липинський, гетьман Б. Хмельницький зумів залишити після себе цілком життєздатну державну одиницю. Українська національна еліта, викристалізована й випробувана під час національно-визвольної війни, утворила аристократичний клас, який не давав здеморалізувати Україну. В. Липинський висловив думку, яка, на наш погляд, залишається актуальною сьогодні: «Нам сьогодні трудно собі уявити, щоб могли бути на Україні такі часи, коли всі класи української нації приймали активну участь в твореню одного, для всієї нації спільного державного й національного життя» [11, с. 135].

Висновки та перспективи подальших досліджень. В. Липинський, обґрунтовуючи свою власну модель Української держави, побудованої на засадах спадкової (ділочної) монархії, залишив нам значні напрацювання з історії української козаччини. Аналізуючи період гетьманства Б. Хмельницького, подекуди ідеалізуючи козацьку героїку, вчений здійснив глибинне дослідження процесу розвитку козацької державності – від козацького автономізму до незалежної держави у формі спадкового гетьманату.

Поряд із цим В. Липинський вивчив, проаналізував і обґрунтував головні, на його думку, складники успіху в створенні Української козацької держави – сильна спадкова гетьманська влада, формування національної еліти у складі провідних верств населення країни, формулювання національної ідеї, яке перегукувалося з іншими складовими його вчення – «нацією» та «національною елітою».

Звісно, що більшість думок, висловлених В. Липинським, проектувалися ним на оцінки Гетьманату П. Скоропадського. Так, він вказував на схожі помилки, а саме на відсутність головної національної сили, здатної захистити державу від розвалу та поневолення. Втім, на сторінках праць вченого можна віднайти багато корисного для зваженої та об'єктивної оцінки сучасної політичної (або й військово-політичної) ситуації в Україні.

1. *Пеленський Я.* В'ячеслав Липинський – засновник державницької школи в українській історіографії / Я. Пеленський. – Український історичний журнал. – 1992. – № 2. – С. 139–141.
2. *Лисяк-Рудницький І.* Липинський В'ячеслав / І. Лисяк-Рудницький // Енциклопедія українознавства: В 10 т. – Львів: НТШ, 1994. – Т. 4: Крушельницькій – Місто. – С. 1292–1293.
3. *Липинський В.* Україна на переломі. 1657–1659: Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім століттю (розділи I–IV) / В. Липинський // Повне зібрання творів, архів, студії. У 25 т. Т. 3. – Філадельфія: Східноєвроп. дослід. ін-т ім. В.К. Липинського, 1991. – LXX + 346 с.
4. *Липинський В.* Україна на переломі. 1657–1659: Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім століттю (розділи I–IV) / В. Липинський // В'ячеслав Липинський та його доба: наук. збірник під ред. Ю. Терещенка. – К.: Темпора, 2010. – Кн. 1. – С. 38–91.
5. *Пришляк В.* Природа гетьманської влади в концепції В'ячеслава Липинського / В. Пришляк // Літопис Волині. – 2012. – Ч. 11. – С. 108–114.
6. *Терещенко Ю.* Династичний принцип влади і національна консолідація в добу Хмельниччини в оцінці В. Липинського / Ю. Терещенко // В'ячеслав Липинський та його доба: наук. збірник під ред. Ю. Терещенка. – К.: Темпора, 2010. – Кн. 1. – С. 478–518.
7. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / В. Липинський // Повне зібрання творів, архів, студії. У 25 т. Т. 6, кн. 1. – К.; Філадельфія: Східноєвроп. дослід. ін-т ім. В.К. Липинського, 1995. – 470 с.
8. *Кралоук П.* Проблема «недержавності» української нації в інтерпретації В'ячеслава Липинського / П. Кралоук // Соціокультурні аспекти утвердження української національної ідеї. – Луцьк: Б.в., 2007. – С. 17–33.
9. *Липинський В.* Покликання «варягів» чи організація хліборобів? / В. Липинський. – Нью-Йорк: [б. в.], 1954. – 236 с.
10. *Липинський В.* Лист до часопису «Америка» / В. Липинський // Повне зібрання творів, архів, студії. Сер. «Архів». Листування / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т. 1 (А–Ж). – К.: Смолоскип, 2003. – С. 163–166.

11. *Липинський В.* Україна на переломі. 1657–1659: Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті (розділи V–VI, примітки) / В. Липинський // В'ячеслав Липинський та його доба: наук. збірник під ред. Ю. Терещенка. – К.: Темпора, 2010. – Кн. 2. – С. 16–157.

Надійшла до редакції 10.01.2015 р.

Рецензент: *А.І. Харук*, доктор історичних наук, професор, зав. кафедри гуманітарних наук Академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів

Демьянюк А.И.

КАЗАЦКАЯ ГЕРОИКА В ИСТОРИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ В. ЛИПИНСКОГО В ОБОСНОВАНИИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ МОДЕЛИ ГЕТМАНАТА

В статье проанализировано историческое наследие В. Липинского, где он рассматривает взаимоотношения различных слоев общества в период Украинского казачьего государства Б. Хмельницкого, обосновывает возможность и необходимость использования казацкой героики в строительстве Гетманата в XX в. Обращено внимание на сущность гетманской власти во II пол. XVII в., обобщен опыт ее деятельности. Проанализированы взгляды В. Липинского на использование казацкой героики в установлении украинской государственности и защиты завоеваний Украинской национальной революции.

Ключевые слова: Вячеслав Липинский, Гетманщина, консервативно-монархическое движение, Гетманат, казацкое государство.

Demianiuk O.

COSSACK'S HEROICS HISTORICAL HERITAGE OF V. LYPYNSKIY IN THE REASONING OF GETMANAT'S STATE MODEL

Historical heritage of Viacheslav Lypynskiy, in which he analyses the relations of different layers of society in time of the Ukrainian Cossack state of period of Bohdan Khmelnytskyi and grounds possibility and necessity of the usage of Cossack's heroics in the construction of the new Hetman state in the XX century, is analyzed in the article. It is referred to the nature of Hetman power in the II half of the XVII century and generalization of her activity experience made by V. Lypynskiy. His vision of the usage of Cossack's heroics for the sake of the Ukrainian state development and defense of the Ukrainian national revolution's acquisitions is analyzed.

Key words: Viacheslav Lypynskiy, Hetman state, conservatively-monarchist motion, Hetmanat, Cossack's state.